

3. Стратегія “двофронтної” боротьби ОУН і УПА

Питання стратегії українського визвольного руху, де на провідні позиції з початку 1930-х років почала виходити щойно створена ОУН, вже тоді привертала увагу її засновників і керівників. Перший Голова проводу ОУН та його колеги, активні учасники визвольних змагань 1917—1920 рр., навчені сумним досвідом Армії УНР, вважали необхідним мати перед собою якомога менше активних фронтів і долати ворогів по черзі. Полк. Є. Коновалець висловлювався за поборювання щонайперше Польщі і СРСР як найбільш загрозованих ворогів української самостійності. При цьому пропонував робити це у певній послідовності. Він був рішучим противником стратегії “кидання рукавиці всім і вся”.

Натомість серед членів крайового проводу на ЗУЗ, в середовищі однодумців і соратників С. Бандери, мала місце тенденція до пере-

3. Стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА

оцінки тогочасних сил ОУН і готовності українського населення до активних дій за визволення своєї землі від всіх окупантів, включаючи Чехословаччину і Румунію. Коли на конференції ОУН в червні 1933 р. у Берліні С. Бандера та його прихильники вимагали трактувати Чехословаччину як окупанта “частини української території” (Закарпаття), то Є. Коновалець рішуче заперечив, що “нерозумно вести війну на всі fronti”⁵¹. Але молодий націоналістичний актив не дослухався до застережень ветеранів і стверджував, що “ідея боротьби зі всіма нашими окупантами не буде такою абсурдною” і “на ній ми можемо сміло будувати нашу заграничну політику”⁵².

Зазначені погляди в основному поділялися Революційним проводом ОУН, який був створений в лютому 1940 р. С. Бандерою та його однодумцями. Так, в праці чільного діяча ОУН(Б) Д. Мирона (Орлик) “Ідея і чин України. Начерк ідеологічно-політичних основ українського націоналізму” (1940 р.) хоч і визнавалась неможливість ведення наступальних акцій проти окупантів України “на заході і сході”, проте робився такий висновок: “рівночасна революційна боротьба на всіх українських землях проти кожного окупанта не дає можливості ворогам порозумітися й спільно знищити Україну, підносить революційно-воєнний потенціал і політичне значення України проти кожного окупанта зокрема”⁵³.

Наведені вище аргументи, на нашу думку, стали витокami, з яких зародилася стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА. Вже відразу після розриву з німцями, що стався в середині вересня 1941 р. після арешту С. Бандери, його найближчих соратників і активістів ОУН, українські націоналісти бандерівського спрямування усвідомлювали неминучість протиборства з імперіалізмами Берліна і Москви. Однак в цей час вони ще не визначились, в якій формі воно вестиметься. Було лише ясно, що до збройної боротьби ОУН(Б) ще не готова.

Військово-підготовча праця бандерівських організацій впродовж 1942 р., особливо на Волині—Поліссі, широке невдоволення населення окупаційною політикою, жорстокий і кривавий характер боїв на фронті між німецькими і радянськими військами створювали можливість для збройного виступу ОУН як “третьої сили”, здатної вибороти самостійність України.

Рішення ІІІ конференції ОУН(Б) у лютому 1943 р. про наміри вчинити збройний спротив планам Німеччини і СРСР стосовно України стало вирішальним кроком на шляху переведення “скритої революційної боротьби” в збройний чин. Зазначені зміни в позиції бандерівських організацій дуже швидко усвідомили і німці, і більшовики. Обидві сторони розуміли, що націоналісти своєю новою політикою прагнуть “вбити двох зайців”. В інформаційному повідомленні поліції безпеки і СД Німеччини зі східних окупованих областей за 26 березня 1943 р. зазначалося, що серед українського загалу начебто поширюються чутки, що “слід очікувати поступок з боку Німеччини націоналістичній Україні”, що Німеччина в результаті невдалого для неї перебігу подій на фронті “буде змушена звернутися до українського населення і внаслідок цього подасть йому певну суверенність”⁵⁴. Водночас в повідомленнях радянських партизанів до Москви підкреслювалось, що націоналістам “вигідна боротьба німців з більшовиками, що відпо-

відає політичній лінії ОУН” і що націоналісти очікують, коли більшовики внаслідок виснаження своїх сил “відмовляться від відновлення радянської влади в Україні і згодяться на створення самостійної України”⁵⁵.

В основних рисах необхідність прийняття стратегії “двофронтової” боротьби була обґрунтована в рішеннях вже згадуваної III конференції ОУН. Її учасники виявили однаковість у тому, що збройний виступ проти німців обумовлений двома основними причинами: 1) відірвати від Москви ті елементи українського народу, котрі пов’язують з нею надії на визволення від німецької окупації; 2) здобути для українського народу і його визвольної боротьби “незалежну позицію на зовнішньополітичному відтинку”.

Отже, головними ворогами українського самостійницького руху визнавалися імперіалізми Москви і Берліна. У першому випадку малися на увазі радянські партизани, у другому — німецька окупаційна адміністрація. Задекларувавши своє прагнення взяти під захист українське населення від свавілля гітлерівських загарбників, провід ОУН(Б) намагався не допустити будь-яких неконтрольованих антинімецьких акцій, не піддатися спокусі розширювати масштаби збройного спротиву окупантам без твердої впевненості у позитивному результаті. Відповідаючи прихильникам “голоного наштовхування” мас до боротьби, головний командир УПА Р. Шухевич на засіданні проводу ОУН восени 1944 р. зауважив: коли б навесні 1943 р. ОУН і УПА повели наступ “на Рівне, Сарни і т. д., хоч це прямо революційна дія, то ми б програли, і маси напевне були б відвернулися від нас”⁵⁶.

І з цими аргументами важко не погодитись, бо ще в середині XIX ст. один з відомих знавців військової справи писав, що “сила національного повстання криється не у вирішальних битвах, а в партизанській війні, в обороні міст і в порушенні комунікацій ворога”⁵⁷.

В серпні 1943 р. стратегію “двофронтової” боротьби схвалив III надзвичайний великий збір ОУН. Він позитивно оцінив діяльність бандерівської організації у “дволітній період політичної боротьби” (1941—1943 рр.) і перехід до нової тактики, “до зброї всіх форм”. Великий збір визнав головним завданням ОУН залучення найширших народних мас до планової, активної боротьби з усіма ворожими чинниками у формі політичних, самооборонних і військових дій⁵⁸.

Учасники цього зібрання знову відкинули пропозицію вже згадуваного діяча ОУН М. Степаняка про організацію масового підпільного і збройного виступу націоналістів проти німців. Як згадував член проводу ОУН М. Прокоп, було “вирішено далі розгортати боротьбу проти німецьких окупантів у таких, як до того часу формах”. Це рішення обґрунтовувалось тим, що посилення спротиву німцям у час їх відступу перед Червоною армією “послабить можливості організованої революційної боротьби у новій дійсності”, тобто після повернення радянської влади⁵⁹.

Хоч III НВЗ ОУН наголошував на боротьбі “проти імперіалізмів Берліна і Москви”, проте головним ворогом визнавався Радянський Союз. “Окупацію більшовиками українських земель, — говорилося в його постановках, — приймаємо активною боротьбою у всіх тих формах, що ведуть до розвалу державного апарату московського імперіалізму

3. Стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА

та сприяють зростанню організованих сил українського народу в його боротьбі за Українську самостійну державу”⁶⁰.

Стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА зустріла серйозні заперечення в політичних середовищах українства, які вважали такий напрямок дій бандерівської організації даремною тратою сил і ресурсів. П. Скоропадський на одному із зібрань своїх прихильників 15 травня 1943 р., не торкаючись прямо позиції ОУН і УПА стосовно німців, заявив, що всяке духовне чи фізичне послаблення проти більшовиків — “це страшний злочин супроти нашої Батьківщини”. Гетьман висловив жаль, що українці не борються поруч з німецькою армією “проти наших ворогів”⁶¹.

Аналогічної точки зору дотримувались й мельниківці. Близький до них за духом Український центральний комітет, очолюваний В. Кубійовичем, у жовтні 1943 р. в одній із заяв закинув бандерівцям, що вони бажають “будувати Україну” в боротьбі проти всіх: проти Німеччини, Польщі, Мадярщини, Румунії, Чехії, проти Москви і більшовиків. Хоч це було явне перебільшення, проте УЦК вважав, що в такій боротьбі “проти всіх можна Україну завести хіба остаточно до могили”⁶².

Засуджували антинімецьку спрямованість ОУН і УПА, звичайно, й самі нацисти, заявляючи, що така “політика Бандери і його компанії — це явне божевілля”. Гітлерівці розповсюджували листівки, де заявляли, що “Москва дає вказівки ОУН”, що в “проводі ОУН сидять агенти Москви” і таке інше.

Не забарилися висловити своє ставлення до нового курсу ОУН(Б) й більшовики. Вони стверджували, що “лозунг націоналістів про боротьбу на два фронти — це демагогічний прийом” і що “керівники націоналістів прагнуть створити враження, що вони ведуть боротьбу не тільки проти Радянського Союзу, але й проти фашистської Німеччини”. У доповідній записці від 22 липня 1944 р. на ім'я М. Хрущова секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко писав, що українські повстанці не пустили під укіс жодний німецький ешелон, не вбили жодного німця, не рахуючи випадків знищення окремих поліцаїв⁶³.

Наведені вище оцінки не можна сприймати однозначно. В них прослідковується прагнення засудити стратегію “двофронтвої” боротьби ОУН—УПА, яка начебто не відповідала українським інтересам. При цьому, зрозуміло, критики вкладали різний зміст в розуміння “українських інтересів”. Однак, яким би не було ставлення до позиції ОУН(Б), сама ідея конечної необхідності протиборства з переважаючими силами ворогів української самостійності говорить про моральну мужність тих, хто намагався за всіх несприятливих обставин перевести цю ідею в площину практичних дій.

Необхідно відмітити, що керівництво ОУН—УПА прагнуло роз'яснити сутність стратегії “двофронтвої” боротьби широкому загалу та учасникам українського руху опору. З цією метою в часописі ОУН “Ідея і чин” (ч. 5 — 1943 р.) була вміщена стаття під назвою “Час не жде. Кілька завваг на тему збройної сили”. В ній, зокрема, зазначалось, що “УПА і УНС нараз мають в першу чергу завдання вишкільного характеру. Цим характером визначається обсяг їх дій. Попри ще йде самооборона”.

В публікації спростовувались заяви німців і більшовиків, що начебто ОУН і УПА діють в чіхсь інтересах. На звинувачення німців у то-

му, що “український самостійницький рух, його збройна боротьба — це допомога Сталіну”, слідувало заперечення, що “український самостійницький рух не потребує від німецьких імперіалістів визнання його як протибільшевицької сили”, бо цей рух боровся проти більшовиків ще тоді, коли сьогоднішні “оборонці Європи” засідали зі Сталіном при одному столі”. На закиди радянської сторони, що “українські збройні частини не вдаряють у військові транспорти на східний фронт”, робилося роз’яснення, що мета українського самостійницького руху — діяти так, як цього вимагає український інтерес, “без огляду, чи це комусь подобається, чи ні”.

Тим часом стратегія “двофронтвої” боротьби не передбачала одночасного ведення бойових дій проти обох ворогів визвольного руху. В її основу була покладена тактика виснаження кожного з них, накопичення і заощадження власних сил, нанесення ударів там, де противник цього не очікує. З цього приводу в одній з публікацій ОУН говорилося: “...Якщо більшовики мають основно програти і тим вторувати дорогу німецькій “новій Європі”, то ніхто з українців не сміє помагати німцям в закріпленні наших кайданів. З другого боку, якщо Німеччина має програти на сході і створити більшовикам дорогу на Україну, то нашу працю треба вести під кутом боротьби з більшовиками”⁶⁴.

Зголошуючись на збройний виступ проти німецьких окупантів, ОУН не ставила перед УПА завдання бити нацистів на кожному кроці. Справа полягала в тому, щоб шляхом демонстрації бойових можливостей повстанської армії змусити окупантів погодитися із статусом “двовладдя” на тих українських територіях, де ОУН і УПА розбудовували запілля визвольного руху. Дії проти німців мали носити головним чином характер “самооборони народу”. У цьому контексті з боку ОУН робилися роз’яснення такого плану: “Ми нашими людськими силами мусимо так господарити, щоб їх передчасно не розтратити в боротьбі з Німеччиною, та готуватися до боротьби, що нас жде, тобто до зудару з більшовиками”⁶⁵.

Стосовно протибільшовицького фронту в 1943—1944 рр., то спочатку мова йшла про необхідність очищення запілля ОУН—УПА від радянських партизанів. Українські повстанці намагалися насамперед обмежити зону дій партизанів, максимально зменшити їх вплив на місцеве українське населення, не допустити взаємодії партизанських формувань з поляками. Коли у західний регіон вступила Червона армія, то Головна команда УПА заборонила повстанським відділам вступати у відкриті бої з нею, однак водночас не заперечувала проти нападів на невеликі підрозділи і тиліві частини з метою захоплення зброї, боєприпасів та іншого спорядження. З весни 1944 р. дії УПА проти тилівих об’єктів Червоної армії на території західних областей України значно почастишали.

Після повернення в райони західного регіону більшовиків основні зусилля формувань УПА і підпілля ОУН зосереджувались на зриві політичних і соціально-економічних заходів, спрямованих на відновлення радянської влади. Основними об’єктами дій повстанців і підпільників були органи НКВС—НКДБ, партійні і адміністративні установи. У цьому напрямку збройна боротьба носила безкомпромісний характер

3. Стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА

і тягла за собою чималі втрати з обох сторін. До завершення війни діяльність ОУН і УПА стала помітним гальмом на шляху радянізації західних областей України.

Боротьба на два фронти не була якимось унікальним явищем в роки Другої світової війни, як про це інколи пишуть. Вона у той час була притаманна й іншим національним рухам, які боролися проти окупантів. Так, після розгрому Польщі у вересні 1939 р. польські емігрантські військово-політичні кола сформулювали відомі тези “про двох ворогів”, які були покладені в основу планів ведення збройної боротьби за звільнення території країни. В цих тезах поряд з організацією опору нацистам розглядалась й можливість виступу проти СРСР. Після початку німецько-радянської війни головне командування “Союзу збройної боротьби” (від 1942 р. — Армія Крайова) видало наказ, яким зобов'язала всіх поляків на окупованих територіях дотримуватись нейтралітету стосовно обох воюючих сторін, не допомагати жодній з них, висувалося гасло: “Стояти зі зброєю при нозі”.

Зазначена позиція польського керівництва не укрилася від радянської сторони. У січні 1943 р. начальник Центрального штабу партизанського руху П. Пономаренко інформував Й. Сталіна, що польський еміграційний уряд з огляду на неминучість розгрому союзниками Німеччини не збирається витратити свої “людські резерви” на боротьбу з нацистами і що “польські сили зберігаються і організовуються в значній мірі проти Радянського Союзу”⁶⁶.

Отож як польська сторона, так і керівництво ОУН—УПА виходили з того, що вирішальний виступ проти німців можливий лише у випадку виснаження Третього рейху, деморалізації німецької армії у кривавому протиборстві з антигітлерівською коаліцією. Разом з тим слід відмітити, що тодішній польський прем'єр-міністр генерал В. Сікорський вважав, що ні в 1943 р., ні в майбутньому Польща не зможе вести війну на два фронти — проти Німеччини і СРСР⁶⁷.

Стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН—УПА багато в чому була схожа на політичну лінію, яку проводив в 1941—1943 рр. керівник сербського націоналістичного спротиву генерал Драже Михайлович. Він намагався уникати збройної боротьби з італійськими та німецькими окупаційними військами, готуючи свої сили проти хорватів і партизанів Й. Броза Тіто. Аналогічну позицію займав у ті роки й лідер китайських комуністів Мао Цзедун, уникаючи відкритих боїв з японцями і заощаджуючи власні сили і ресурси для боротьби з націоналістами Чан Кайші.

Взагалі стратегія накопичення власних сил і очікування виснаження німецьких окупантів була характерна й для антифашистського Опору в країнах Західної Європи в 1940—1944 рр. Тамтешні партизани і підпільники, за виключенням організацій комуністичного спрямування, за вказівками своїх керівних центрів обмежували діяльність дрібними диверсіями і терористичними актами проти гітлерівців, готуючи основний удар по них на час відкриття “другого” фронту.

Якщо ж спробувати підсумувати результати втілення в життя базових принципів стратегії “двофронтвої” боротьби ОУН—УПА впродовж 1943 р. і в першій половині 1944 р., то можна дійти висновку, що завдяки цьому вдалося заощадити сили визвольного руху і накопичи-

ти необхідні ресурси для боротьби з радянською владою. На кінець літа 1944 р. УПА досягла найвищого рівня своєї боєздатності і користувалася широкою підтримкою населення в західних областях України.

У святковому наказі головного командира УПА Р. Шухевича від 14 жовтня 1947 р. так оцінювалася боротьба повстанської армії на двох фронтах. “На протинімецькому фронті, — говориться в цьому документі, — добилася УПА повного припинення вивозу українського населення на роботи в Німеччину та унеможливила господарське пограбування народу. На протибільшовицькому фронті УПА не допустила до заливу українських теренів большевицькою партизанкою”⁶⁸.

Однак з огляду на відомі історичні факти наведені вище оцінки вимагають необхідних уточнень. По-перше, ОУН і УПА не вдалося припинити вивезення українського населення на каторжну працю до Третього рейху, так само як і унеможливити “господарське пограбування народу” нацистами. З території Волинської, Дрогобицької, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей до Німеччини було вивезено близько 500 тис. осіб. Для потреб нацистського рейху широко використовувалися й матеріальні ресурси західного регіону, особливо Галичини. ОУН і УПА, не розгорнувши на антинімецькому фронті всіх своїх сил, змогли лише ускладнити нацистам здійснення їхніх економічних планів на західноукраїнських теренах. Українські повстанці, не контролюючи німецькі комунікації, особливо залізничні, не мали можливості перешкоджати нацистам здійснювати перевезення людських і матеріальних ресурсів, а це мало принципове значення для тилу вермахта.

Щодо боротьби з радянськими партизанами, то на цій ділянці ОУН і УПА досягли помітних успіхів. Їм вдалося ускладнити бойову діяльність партизанів у багатьох районах Волині—Полісся, створити їм перешкоди для диверсійних дій на німецьких комунікаційних лініях. Українські повстанці зуміли також значною мірою зірвати плани ЦК КП(б)У і УШПР щодо введення партизанських з’єднань на територію Галичини. До активу ОУН і УПА слід віднести й диверсійні дії в тилу Червоної армії на території Західної України починаючи з січня 1944 р.

Абстрагуючись від вищесказаного, можна в цілому стверджувати, що стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН і УПА в своїй основі відповідала планам і намірам ОУН, а потім й УГВР зосередити головні зусилля визвольного руху на протиборстві з радянським режимом. Однак, якщо подивитися на згадану проблему в контексті подій Другої світової війни, то неважко побачити, що стратегічна лінія ОУН і УПА, спрямована на уникнення рішучого спротиву гітлерівським окупантам в 1941—1944 рр., не принесла українському руху опору очікуваних здобутків на зовнішньополітичному відтинку.

Не краще виглядала ситуація в Україні, де переважна більшість населення, за винятком західного регіону, вважала українських націоналістів пособниками німецьких загарбників. Саме ця обставина, на нашу думку, була однією з головних причин того, що ОУН і УПА спіткала фатальна невдача на східноукраїнських землях, людяність яких не включилася у фронт боротьби з компартійною системою.